

**ФУНКЦИОНАЛНО-СЕМАНТИЧЕН
И КЛАСИФИКАЦИОНЕН СТАТУТ НА ДУМИТЕ
МОДИФИКАТОРИ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК**

Милена Видралска
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**FUNCTIONAL-SEMANTIC AND CLASSIFICATION STATUS
OF THE MODIFIERS IN CONTEMPORARY BULGARIAN
LANGUAGE**

Milena Vidralska
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The centre of this survey is classification and definition of lexemes such as *obviously, indeed, truly, of course, actually, as if, maybe, in fact* and others, which occupy the boundary between the adverbs and particles because of their modal character. They give colourful semantics to the expression intended to present the modal functions of the speech. It is difficult to distinguish these lexemes as a separate class of words that refer to a specific meaning because of their overlapping of functions with other parts of the speech, but our purpose is to characterize them precisely, to find their invariant meanings and functions, and on that basis to find their place in the system of word classes.

Key words: determinative, modality, adverb, particle, modifier

Класифицирането на думите в езика е една от първите задачи, поставили пред себе си древните лингвисти. Векове след тях проблемът продължава да бъде актуален. И до днес становищата относно броя на частите на речта (*част на речта* не е най-прецизният термин, но именно той се е утвърдил през годините) са нееднозначни. Различни и с различна тежест са и критериите, с които лингвистичната наука работи при обособяването на лексемите. Обикновено частите на речта се категоризират в зависимост от спецификата на семантичното си съдържание, от типа и характера на граматичните значения, които изразяват, и от функциите, които изпълняват на синтактично равнище.

Наложило се е деление на думите на изменяеми и неизменяеми с оглед на промените, които настъпват във формите им в речта според определени категории, като лице, число, време и т.н. Класификации и описания на частите на речта присъстват още в първите български граматики, макар последните да имат характер по-скоро на школки помагала, отколкото на академични трудове.

Като се изхожда от утвърдените вече понятия „изменяеми“ и „неизменяеми“ части на речта, е логично да се дефинират точно и характеристиките, по които се осъществява структурирането по класове.

Непрекъснатите промени в езика вследствие на естествената му еволюция налагат актуализиране на лингвистичните търсения, за да може научната продукция да бъде адекватна на узуса.

Основните тези на мнозинството езиковеди при диференцирането на константните лексеми са свързани с обстоятелството, че неизменяемите части на речта са вторични по важност и значение за целта на изказването, представяйки по-скоро обстоятелствата за това изказване, отколкото основната информация. В повечето случаи те не изразяват субективно отношение към обекта на изказване или действието, а представят условията, обстоятелствата и отношението на лицата към определеното събитие, предизвикващо речевия акт.

Една специфична група думи обаче могат да сигнализират определено отношение към речевия акт от гледна точка на говорещото лице. Епицентър на изследването ще бъде класифицирането и дефинирането на лексеми като *очевидно, наистина, действително, разбира се, впрочем, сякаш, може би, всъщност* и др., които заемат граничната зона между наречията и частиците заради модалния си характер, по-особената синтактична функционалност, „словоредната им вариативност“ (Чакърова 2007). Те придават колоритна семантика на изказването, имаща за цел да покаже модалните функции, заложен в речта. Трудно е да бъдат категорично разграничени като отделен клас думи, рефериращи специфично значение, поради препокриване на функциите им с други части на речта, но целта ни е да им направим точна характеристика, да намерим инвариантните им значения и функции и на тази база да потърсим мястото им в системата на класовете от думи.

Спорен се оказва и въпросът за наименованието на класа лексеми – детерминативи, частици, модализатори, актуализатори – всички те изразяват основното значение на класа думи, а именно – да изменят основната информативна верига, обвързвайки я с емоционална конотационна отсянка. Оценката, двоумението, отрицанието са на-

пълно присъщи за изразяване на абстрактността и субективността в лексемите, представящи този клас.

Като термин за означаването им ще използваме предложената от Ст. Георгиев (Георгиев 1999) квалификация *детерминатив* или по-описателната *модални лексеми и частици* поради неуточненото им категоризиране от лексикална и синтагматична гледна точка. Ясно е, че те не изпълняват функционална роля в изреченската структура, затова и заемат периферно място в речта. Оценъчната им служба придава по-наситен емоционален привкус за логическо интерпретиране на събитията. Не всички думи от този род притежават собствено значение (*даже, дори, тъкмо* и др.), голяма част от тях са зависими от комуникативната ситуация и генерират семантика единствено в контекста (лексеми от типа на *само, именно, точно* и др. Примери: *Ще слушам само теб.* = *Ще слушам единствено теб.*; *Само ако дойдеш, ще има празненство.* = *При условие че дойдеш, ще има празненство.*). От морфологична гледна точка те са неизменяеми граматически, но не изпълняват функциите, присъщи на наречията, към които повечето автори ги причисляват. Тъй като не са признаци и нямат синтагматична обвързаност, детерминативите не изпълняват и функциите на наречието в изречението, по което се отличават фактически от него.

Трудно е реализирането на единно определение за наречието в българския език поради разнородния характер на лексемите, включвани в класа, но със сигурност лексемите с абстрактно значение от типа на *може би, вероятно, точно, тъкмо, само, именно* и др. не са отчетени подобаващо в срещаните дефиниции до момента. Интересуващите ни думи са маргинализирани от общия информационен процес за събитията, но въпреки това присъстват неизменно в речта като пълноценен елемент от изказването. Привнасянето на оценка за събитието или на емоционална линия превръща детерминативите в модифициращи основната информация, придаващи по-особен субективен смисъл на комуникативния акт. Абстрактността им се дължи на употребата им в специфични контекстови и синтактични ситуации, когато могат да изразяват дори и етническа принадлежност поради употребата на чуждици.

Ясно е, че основната роля, която изпълняват тези лексеми, е да фокусират вниманието към определена част на речта (напр. *Точно теб търся. Искам да отида точно там.*) или информация, като в повечето случаи се дава и оценка за маркираното събитие (напр. *Как успя да направиш точно това?*). Важно е също да се спомене, че не всички думи от този клас имат самостоятелни характерологични белези,

които да идентифицират семантиката им. Голяма част са зависими напълно от значението на основната речева ситуация, което ги прави корелативни с речевия поток (*Това дори не е вярно. Именно ти трябва да присъстваш. Може би така стана по-добре.*). В това се състои и тяхната абстрактност – невъзможността да изразят основната си функция, без да са прикачени към останалите части на речта.

Според Кр. Чакърова (Чакърова 2007) обаче това се оказва недостатъчно за отделянето им като самостоятелна функционална група, както предлага Ст. Георгиев. За Чакърова именно невъзможността на голяма част от разглежданите лексеми да бъдат самостоятелни в семантичен и функционален план, не позволява да бъдат откъснати от групите на наречията и частиците, в които инертно са вписани.

Различен от утвърдените стереотипни подходи за изследване на частите на речта предлага Ваня Зидарова (Зидарова 2003). Тя не оспорва традиционните теоретични дискурси на академичните изследвания, но предлага по-различно гледище за систематизиране на лексемите, които ни вълнуват. Впускайки се в тема, която е недостатъчно теоретично избистрена поради разноречивите мнения за класифицирането на частите на речта, тя предлага иновативен подход за разглеждането на лексемите с абстрактен и логико-семантичен характер.

Обръщайки внимание на характера на частиците и корелациите им с останалите части на речта, няма как да не забележим неотменната връзка между тези речеви елементи и вписаните към наречията модификатори. Зидарова отбелязва, че към частиците като част на речта се причисляват разнородни елементи, които се характеризират главно с несамостоятелност, липса на семантика извън обвързаността с другите елементи на речта, липса на денотат, но притежаващи прагматичност и конотативност. Тя групира тези разнородни лексеми в две функционални групи: на словообразуващите и формообразуващите частици и на тези, които притежават експресивна и конотационна обосновка. Към класа на частиците авторката присъединява лексеми от типа на: *уж, май, даже, пък, дори, сиреч, например, именно* и т. н. Разделя ги на две подгрупи: в първата се включват такива лексеми, които са „израз на определено емоционално, експресивно или волево отношение на говорещото лице“, като: *бе, ма, хей* и др.; втората подгрупа включва лексеми, които „се отнасят до семантиката на цялото изказване и отношението към означената пропозиция“, от типа на: *да, не, нали, уж, сиреч, например, именно, едва ли не* и др. Според Зидарова тези „частици“ „модифицират модалността на изказването, внасяйки семантичен елемент на съгласие, съмнение, отрицание, утвърждение, покана, уточнение, въпрос и под.“,

и тя дава примери като: „А уж беше най-добрият!“, „Именно той е в основата на разногласията“ (Зидарова 2003).

Още в Граматиката на съвременния български книжовен език, издадена от БАН през 1983 г., се коментира спорният статут на този тип наречия: „Наречията за логическо уточняване и модалност заемат периферно място в системата на наречията... Поради това границата между наречията за логическо уточняване и за модалност и частиците не е затворена, а съществуват думи, които заемат междинно положение между наречията и частиците (надали, божем, уж и др.)“ (Граматика 1983).

Това потвърждава и напълно се вписва в предлаганата от нас постановка за формалното отделяне на модалните лексеми от съответните части на речта, към които са причислени, и формирането на отделна класификационна група, реферираща логико-семантична маркираност със свой уникален облик.

Ваня Зидарова не отхвърля групата на модалните наречия при класификациите, но уточнява, че последващите изследвания имат основание да ревизират модела. При класификациите на частиците тя отново не пренебрегва този проблем и недвусмислено отбелязва трудността при категоризирането им, тъй като те непрекъснато са в корелационни и асимилационни отношения с останалите неизменяеми лексеми.

Със сходна на В. Зидарова позиция по въпроса за ревизия на досегашните класификации е и Р. Ницолова. Тя прави детайлна класификация на наречията, в която отделя самостоятелно място на: модалните наречия; наречия за „пропозиционално отношение“; наречия, „означаващи когнитивни отношения, свързани с преценка за информираността на субекта относно съобщаваното“; наречия, „означаващи най-обща логически отношения“ и др. (Ницолова 2008).

Модалните лексеми са неизменна част от структурното и семантичното възприемане на речта независимо от полисемията, която предизвикват. Поради нееднородния характер на думите в тази отделна от смислово гледище категория възникването на двойко значение е почти задължителен признак.

Липсата на синтактична функция при т.нар. модални наречия е маркер за тяхното отделяне от класа на наречията и причисляването им към този на частиците с уговорката, че за частици смятаме модалните лексеми (или още детерминативите). А за частиците като част на речта ще приемаме словообразователните и формообразователните елементи, които се приближават в по-голяма степен до морфемата,

отколкото до лексемата. Към групата на детерминативите могат да бъдат причислени и фразеологичните единици, които имат единен смислов характер, въпреки че са многокомпонентни от словообразователно гледище. Границата между тези изрази и фразеологизмите е много тънка и се установява най-вече в рамките на контекста, но основният маркер е тяхната маргиналност спрямо основната смислова верига. За разлика от фразеологизмите, които внасят задължителна за разчитането на информационния поток фактология, тези фрази от типа на *във всеки случай, по същество, при все това* и др. нямат облигаторен характер, а само допринасят за колоритността на изказа или утвърждаването на вече изяснен факт.

От морфологично гледище въпросът сякаш няма нужда от коментар, тъй като този особен вид лексеми е неизменяем граматически и така техните граматични прояви се свеждат почти до нулева стойност.

Предложението на френския българист Жак Фьойе (Фьойе 1987) за отделянето на аргументните и резултантните лексеми от класа на наречията съвпада напълно с нашата теоретична обосновка. Той смята за достатъчно основателна причина за диференцирането им факта, че не изпълняват присъщите за наречието обстоятелствени функции, които са един от основните маркери за тяхното класифициране като неизменяема част на речта.

Когато в даден клас лексеми липсват морфологични и синтактични характеристики, напълно естествено е вниманието да се насочи към техните функционално-семантични речеви стойности, за да се маркира принадлежността към дадена класема. При липсата и на ясно изразена семантика, тъй като тя е зависима от контекста, функциите на лексемите стават водещ мотив за тяхното дефиниране.

От лексикална гледна точка тези думи имат спорен характер относно самостоятелността си, но пък авторите са напълно категорични за абстрактността, която носят. Частиците също имат абстрактен характер, тъй като те модифицират значението на смислоносещите лексеми и заедно с детерминативите оформят класа на модификаторите. От синтактично гледище според К. Куцаров са „обособени в изречението субективни лексеми“ и именно на синтактичната им „неангажираност“ може да се припише и „силната аморфност на лексикалното им значение“ (Куцаров 2012).

Опирайки се на тези маркери, можем да приемем за релевантна дефиницията за този род думи, направена от К. Куцаров в статията му „Класификация на детерминативните думи като част на речта“ (Куцаров 2012): „Следователно детерминативът е формално неизменяема,

синтактично индиферентна дума, с абстрактно лексикално значение, сигнализираща актуализиращо експресивнооценъчно субективно отношение на адресанта към конструираното от него съобщение“ (Кущаров 2012).

Списъкът с лексемите може да бъде оспорван поради нееднородния им характер. Ст. Георгиев споменава дори и предикативи за модална субективност (изразяват възможност, необходимост, желателност, вероятност, сигурност, очевидност), които отново изпълняват функцията на модализатори, но са обвързани с наличието на глагол („*Най-вероятно бе да иде боляринът Кракра*“ (Ант. Дончев); „*Беше нужно да се ограда от всякакво подозрение*“ (Ив. Вазов) (Георгиев 1999), което ги изключва от класа лексеми, които изследваме. Р. Ницолова също уточнява, че някои от модалните наречия могат да участват и като предикативни думи в сложните съставни изречения (Ницолова 2008).

Липсата на маркери за морфологични, синтактични и лексикални критерии се оказва съществен проблем за разграничаването и класифицирането им в отделни групи. Единствено функциите, които изпълняват детерминативите, спомагат за тяхното обособяване, но с оглед реализацията, която имат в контекста, а не самостоятелно.

Поставени в речева ситуация, лексемите придобиват своя характерен облик, който допринася и за функционирането им като самостоятелни елементи извън обсега на класическите наречия и частици.

Т. Гайдарова (Гайдарова 2015) разглежда спорния им статут и от гледна точка на тяхното пунктуационно оформяне, респективно реализирането им в речта, в монографията си, коментираща съвременните норми, кодифицирани от последния „Официален правописен речник на българския език“ (ОПРБЕ 2012). При авторката, както и в Речника, забелязваме дилема относно реализирането им и графичната им сигнализация, базирана на това дали въпросните лексеми се характеризират с моносемантичност, или полисемантичност. В първия случай лексемите остават без специфична оформеност, а във втория е облигаторна тяхната маргинализираност от основния писмен поток, когато не се реализират с първичното си значение, а с това, което има модален характер (задължително присъства препинателен знак и спокойно могат да бъдат пропуснати в изречението, без това да наруши цялостния му смисъл). Примери: *Това наистина съм аз* (моносемантичност на лексемата). *Това, естествено, съм аз. Това е естествено кестеняво* (полисемантичност на лексемата).

Обглеждайки въпроса за възприемането и класифицирането на тези лексеми, ще предложим една по-различна класификация, опираща се на функционалността на модификаторите с оглед на семантичните полета, които реферират. Ще се опитаме условно да ги разделим на емоционално-конотативни, логическоинтерпретативни и нулево референтни. Към емоционално-конотативните можем да причислим всички лексеми, които чрез употребата си маркират емоционалност и обвързват конотативно изказа (*просто, точно, всъщност, именно, особено и др.*). Логическоинтерпретативните са тези, които показват някакво съждение като извод, двоумение, следствие и др., респективно те преосмислят комуникативния процес с оглед на неговата реализация в действителността (*сигурно, единствено, вероятно и др.*). Нулево референтни са тези лексеми, чрез чиято употреба се целят или потвърждаване на определена, вече известна информация, или фиксиране на вниманието отново към нея, за да се потвърди състоянието ѝ (*действително, естествено, наистина, например и др.*). Емоционално-конотативните лексеми играят роля на модификатори с цел изразяване на личното отношение на говорещото лице и по този начин се постига реализиране на индивидуалното мнение в общото съждение. Получава се лична реализация с цел придаване на емоционалност в представената информация. Лексеми от този вид са *лично, просто, точно, всъщност, именно, особено, сякаш, сякаш че, за нещастие* и др. Гледани извън контекста, те не представляват обособена група, която веднага да се асоциира със своите функции за емоционална конотативност, но в контекст тези лексеми представят фиксиране на личното отношение и мнение, макар и имплицитно.

ПРИМЕРИ: „*Навели глава, те кротко тешеха тревата, сякаш нищо не се беше случило*“ (Д. Атанасов, „Тарпани“, стр. 19); „**Всъщност** декорите на цялата посада бяха доста издържани“ (Д. Димов, „Осъдени души“, стр. 304); „**За нещастие**, Фани бе основно покварена от материалистически идеи, които отричаха безсмъртието на душата“ (Д. Димов, „Осъдени души“, стр. 379); „*Особено тя се гордее с главата на Ст. Караджата, която държи заключена в сандъка си!*“ (БНК¹); „*И именно* той беше изковал първата брънка от веригата на последвалите събития“ (БНК); „*Аз лично* не мога да се сетя за по-добър начин да изпратим този кораб на заслужена почивка“ (БНК).

¹ Български национален корпус, ИБЕ при БАН, <http://dcl.bas.bg/bulnc/>.

Личното отношение взема връх в изказването и прави препратки към поставянето на някаква емоционална оценка.

Логическоинтерпретативните са този вид детерминативи, които чрез употребата си показват своеобразен вид двоумение, оценка, дедуктивна интерпретация на дадената ситуация с оглед на реализирането ѝ в действителността. Такъв род лексеми са *действително, естествено, наистина, например, по същество, преди всичко, респективно, случайно, фактически, изобщо, въпреки това, единствено, значи, напротив, обратнo, сравнително, междувременно, същевременно, безспорно, вероятно, да не би да, очевидно, сигурно, разбира се, може би* и др. Те формират най-обемната група, тъй като се препокриват с функциите на целия клас на детерминативите.

ПРИМЕРИ: „**Наистина** стъпките бяха плахи, предпазливи, утихваха изведнъж, после колебливо тръгнаха“ (Д. Атанасов, „Тарпани“, стр. 30); „**Може би** отгоре взеха съобщението за евтина вестникарска сензация“ (Д. Атанасов, „Тарпани“, стр. 99); „**Ти, разбира се**, смяташ постановката за триумф, нали?“ (Хр. Калчев, „Опит за оцеляване“, стр. 73); „**Навярно** подозира в желанието ви повече ексцентричност, отколкото убеждение“ (Д. Димов, „Осъдени души“, стр. 353); „**Естествено**, екранът бе покрит с рекламни прозорци“ (БНК); „**Не знам защо изобщо** ми говорите за това, госпожице“ (БНК); „**Нещото отвърна, че напротив**, било редно“ (БНК).

Третата група е на нулево референтните лексеми, които с участието си в речта не изказват отношение, а по-скоро маркират вече споменат факт с цел неговото повторно утвърждаване и фиксиране. Подобен род лексеми (включително и изрази, изпълняващи единна смислова цялост) са *все пак, все едно, във всеки случай, и без това, предимно, също, при все това, ей тъй, като че ли, едва ли* и др.

ПРИМЕРИ: „**Хоризонт като че ли** нямаше“ (Д. Атанасов, „Тарпани“, стр. 11); „**Неколцината пешеходци** вървяха **предимно** в северна посока, а сградите наоколо като че ли бяха **предимно** складове“ (БНК); „**Стъпките му по листата** бяха леки, но **при все това** продължаваха да вдигат ледени вихри“ (БНК); „**Във всеки случай** обаче ще ти проводим вестии преди пълнолуние“ (БНК); „**Острието и без това** го натискаше по-силно от необходимото да ва“ (БНК); „**Безплатен, дето ти го давам ей тъй** за нищо“ (БНК); „**Силвио Берлускони все пак** успя да предизвика повторното преброяване на 80 хиляди гласа, които бяха обявени за невалидни“ (БНК).

Тези лексеми изразяват по-скоро липса на лично отношение, което да се реферира чрез тях, и по този начин модифицират изказването

като вметнато в основната речева линия, а не толкова като информативно функционално. В много случаи разглежданите лексеми се явяват стилистични паразити именно заради нулевата си референтност.

Може да се окаже препокриване на функциите на една и съща лексема в различни подгрупи, тъй като полисемията при тях е изключително висока и може да варира в зависимост от нуждите на изказването или мотивацията и нагласите на говорещия.

Въпреки че в голяма част от речевите ситуации лексемите се оказват „излишни“ по отношение на основното изказване, примерите, които приведохме, показват фреквентността на тяхната употреба в различни жанрове романи на художествената литература.

С оглед на утвърдените вече теоретични постановки и предложенията, които представихме в настоящата работа, основателно можем да твърдим, че модифициращите лексеми представляват своеобразен самостоятелен клас със свои функционално-семантични маркери. Липсата на граматични признаци улеснява още повече тяхното маргинализиране от изменяемите части на речта и ги препраща категорично към константните лексеми.

ЛИТЕРАТУРА

Граматика 1983: *Граматика на съвременния български книжовен език. Морфология.* [Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Morfologiya.] София: Издателство на Българската академия на науките. 1983.

Гайдарова 2015: Гайдарова, Т. *Новото в новия български правописен речник.* [Gaydarova. T. Novoto v noviya balgarski pravopisen rechnik.] Пловдив: Контекст, 2015.

Георгиев 1999: Георгиев, Ст. *Морфология на българския книжовен език.* [Georgiev, St. Morfologiya na balgarskiya knizhoven ezik.] Велико Търново: Абагар, 1999.

Зидарова 2003: Зидарова, В. Частиците като част на речта. [Zidarova, V. Chastitsite kato chast na rechta.] // *Славистиката в началото на XXI век – традиции и очаквания.* София, Сема РИ, 2003, 68 – 73.

Куцаров 2012: Куцаров, К. Класификация на детерминативните думи като части на речта. [Kutsarov, K. Klasifikatsiya na determinativnite dumi kato chasti na rechta.] // *Obraz świętości – świętość w obrazie.* Redakcja naukowa – Izabela Lis-Wielgosz, Wojciech Józwiak, Paweł Dziadul. Познан, 2014, 234 – 241.

- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. Българска граматика, Морфология. [Nitsolova, R. Balgarska gramatika. Morfologiya.] София: УИ „Св. Климент Охридски“. 2008.
- ОПРБЕ 2012:** Официален правописен речник на българския език [Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik.] София: Българска академия на науките. Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, 2012.
- Фьойе 1987:** Фьойе, Ж. За класификацията на наречията в съвременния български език. [Feuillet, J. Za klasifikatsiyata na narechiyata v savremenniya balgarski ezik.] // *Език и литература*. кн. 1. София, 1987, 14 – 20.
- Чакърва 2007:** Чакърва, Кр. Още веднъж по въпроса за морфологичния статут на българските детерминативи. [Chakarova, Kr. Oshte vednazh po vaprosa za morfologichniya statut na balgarskite determinativi.] // *Научни трудове на УХТ*. Пловдив, 2007, том LIV, свитък 3, 344 – 350.